

<<רשמים מתערוכה • "נפש עירומה" • חיים סוטין | רות נצר



חיים סוטין, דיוקן עצמי. צבעי שמן על בד.
תאריך: 1916 בקירוב.
אוסף פרטי באדיבות מוזיאון תל אביב לאמנות

צילום: מרגריטה פרלין
מתוך התערוכה: **נפש עירומה, 2019-2020**
מבחר מציוריו של חיים סוטין במשכן לאמנות עין חרוד

על פגרי החיות בציוריו של חיים סוטין בעקבות התערוכה "נפש עירומה" במשכן לאמנות בעין חרוד: 2020-2019

רות נצר

סוטין נמשך למאגיה המחרדה של קרבת החיים והמוות.
(סדיקובה, 2019, עמ' 13)

א.

הצייר חיים סוטין (1893-1943) נולד בכפר נידח ליד העיר מינסק שברוסיה, וגדל במשפחה ענייה שמנתה עשרה ילדים. הוא היה הצעיר שבאחיו, וכישרונו בתחום הציור בלט כבר בנערותו, למורת רוחו של אביו שייעד לו מקצוע פשוט שפרנסה בצדו, כגון סנדלר או חייט. האב אף נהג להכות את בנו נמרצות כל אימת שביקש לצייר, אבל הציור בער בעצמותיו של הנער.

בהיותו בן 16 עלה בידו של חיים סוטין להיחלץ מהשטעטל היהודי מוכה הפוגרומים במזרח אירופה – והוא מגיע לוויילנה, לאחר שהתקבל ללימודי ציור באקדמיה לאמנות בעיר. כעבור ארבע שנים של לימודים בתת-תנאים של עוני ודלות, בשנת 1913, סוטין ממשיך בנדודיו עד לפריז, שם החל את צעדיו הראשונים בחברתם של אמנים יהודים, ובהם מארק שאגאל ואמדאו מודיליאני. בהשראתם וברוח התקופה החלה להתהוות "אסכולת פריז" בזרם האקספרסיוניסטי, ועם השנים סוטין אף נחשב לעומד בראשה. אלא שחרף התבססות מעמדו כאמן בעל שיעור קומה בחוגי האמנים פריז, הוא חי חיי דלות ומחסור קשים, ונודד מזה-רעב בין רובעי פריז, ומכפר לכפר ברחבי צרפת.

עם השתלטות צבא גרמניה הנאצית על פריז במלחמת העולם השנייה, מחרף עוד מצבו של סוטין היהודי, והוא נמלט על נפשו מאימת הנאצים, תר אחר מקומות מסתור ביערות, וסובל מהתנאים השוררים, קור מקפיא ורעב. מצב בריאותו שהידרדר הכריע אותו בסופו של דבר, והוא בן 40 בלבד. חיים סוטין הספיק ליצור בחייו הקצרים מאות ציורים, בעיקר נופים ודיוקנאות. ואולם בחייו האישיים

רות נצר | על פגרי חיות בציוריו של סוטין: בעקבות התערוכה "נפש עירומה" במשכן לאמנות בעין חרוד
בין המילים, גיליון 17, קיץ תש"ף-2020

והחברתיים היה יסוד טרגי. הוא היה מסוגר, לא הקים משפחה, נרתע מהקשרים חברתיים, ואף נמנע מהשתתפות בפתיחות של תערוכותיו שלו. תמונת הפורטרט העצמי שלו רוויה אומללות.



חיים סוטין, דיוקן עצמי. צבעי שמן על בד.

תאריך: 1916 בקירוב.

אוסף פרטי באדיבות מוזיאון תל אביב לאמנות

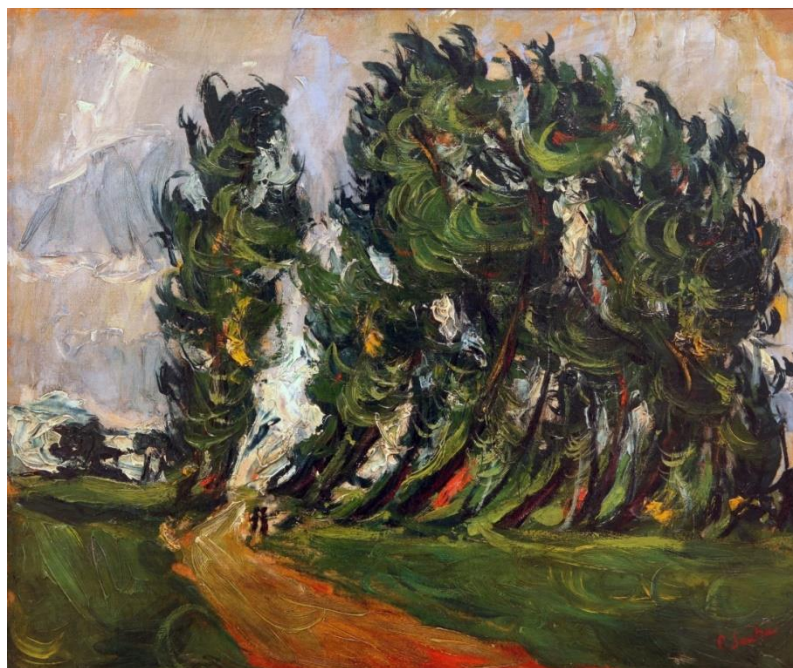
צילום: מרגריטה פרלין

מתוך התערוכה: **נפש עירומה, 2019-2020**

מבחר מצוריו של חיים סוטין במשכן לאמנות עין חרוד

בציוריו האנרגטיים והאינטנסיביים, החושניים והמוחשיים ניכר שעולמו רווי חרדה; הבתים והעצים רוטטים בסערה תזזיתית, כמעט מתפרקים. ההרגשה היא שאילולא צייר אותם, הייתה הסערה מכלה אותו עצמו.

רות נצר | על פגרי חיות בציוריו של סוטין: בעקבות התערוכה "נפש עירומה" במשכן לאמנות בעין חרוד
בין המילים, גיליון 17, קיץ תש"ף-2020



חיים סוטין, שביל ביער עם שני ילדים. צבעי שמן על בד
תאריך: המחצית ראשונה של המאה ה-20.
אוסף מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה

צילום: שי לוי

מתוך התערוכה: **נפש עירומה, 2019-2020**
מבחר מציוריו של חיים סוטין במשכן לאמנות עין חרוד

הדמויות האנושיות שמצייר סוטין מתאפיינות בקווים מעוגלים, מעוקמים, עגומים, רזים, כעלובי החיים, אחוזי אימה ומוכי רעב.

רות נצר | על פגרי חיות בציוריו של סוטין: בעקבות התערוכה "נפש עירומה" במשכן לאמנות בעין חרוד
בין המילים, גיליון 17, קיץ תש"ף-2020



חיים סוטין, ילדה בכחול. צבעי שמן על בד
תאריך: שנת 1938
מוזיאון ישראל, ירושלים

צילום: עפרית רוזנברג
מתוך התערוכה: **נפש עירומה, 2019-2020**
מבחר מציוריו של חיים סוטין במשכן לאמנות עין חרוד

סדרת ציוריו הידועה ביותר מתארת פגרי בקר שצייר כאחוז טירוף. הוא נהג לתלות נתחי בשר מתקרת הסטודיו שלו ולהמתין ש"יבשילו", כלומר יתחילו להירקב, ורק אז ניגש לתיאורם על הבד. הוא נמשך למרקם הבשר ולצבעיו, והתעניין בגווניו המשתנים של הריקבון. גם פגרי עופות לא נעדרו מעבודותיו, מצוירים בהבעה מעונה. את פגרי החיות צייר סוטין באקספרסיביות בוטה. רבים הם האמנים שהשפעת ציוריו אלו ניכרת על עבודותיהם, במוטיבים דומים של בעלי חיים מתים. סוטין עצמו הושפע מציור גופת שור מת תלוי באיטליז של רמברנדט. כמה לא אופייני לרמברנדט ציור כזה!

סוטין סיפר: "פעם אחת ראיתי קצב משסף גרון של אווז ומנקז את דמו. רציתי לצעוק, אבל המבט רווי ההנאה של הקצב עצר את הצרחה בגרון שלי. אני תמיד מרגיש את זה שם... זו הצעקה שניסיתי לשחרר. מעולם לא הצלחתי".
את ציורי הפגרים של סוטין אפשר אפוא להבין כניסיון צעקה שאינו עולה בגרונו, כצעקה מתמדת, בדומה לזו הניבטת מ"הצעקה", ציורו האקספרסיוניסטי במובהק של

רות נצר | על פגרי חיות בציוריו של סוטין: בעקבות התערוכה "נפש עירומה" במשכן לאמנות בעין חרוד
בין המילים, גיליון 17, קיץ תש"ף-2020

אדוורד מונק, שקדם אך במעט לציורי הפגרים של סוטין. בתוך כך, הפכו ציורי הפגרים את סוטין לאחד הגיבורים הנערצים על אמני האסכולה האקספרסיוניסטית של ניו יורק. ובכל זאת, קשה להבין מה משך את סוטין לשחזר את הזוועה הזו, ומה משך אמנים רבים לחקותו.



חיים סוטין, אווז מרוט נוצות. צבעי שמן על בד
תאריך: שנת 1933 בקירוב
אוסף פרטי

מתוך התערוכה: **נפש עירומה, 2019-2020**
מבחר מציוריו של חיים סוטין במשכן לאמנות עין חרוד

נראה כי פגרי החיות הם חלק מעולמו החשוף, הדווי, הפצוע, הפגיע, החרד. הם הוא עצמו.

התחושה היא שאילולא צייר אותם – היה מתפגר במקומם. כלומר, ציורי הפגרים משקפים את חרדת המוות שלו כאדם. הוא הורג אותם במקום למות בעצמו, כמו משליך עליהם את חרדותיו, חטאיו, אשמותיו, האלימות שבו והפחד מהאלימות שבו, כשעיר לעזאזל בדמות בעל חיים המוקרב תחתיו.

רות נצר | על פגרי חיות בציוריו של סוטין: בעקבות התערוכה "נפש עירומה" במשכן לאמנות בעין חרוד
בין המילים, גיליון 17, קיץ תש"ף-2020

ואולם גם יצירת האמנות עצמה משמשת לעתים כשעיר לעזאזל בידי האמן, כפי שטוענת ג'וי שבריאן, מטפלת באמנות. אצל סוטין, ציורי הפגרים הם השעיר לעזאזל הקונקרטי עצמו, הממשי, ואין בו משום הבחנה בין הסמל לדבר עצמו. הם האימה והפצע, בלי כל מסכה. הם הזוועה. ככתוב – לא תעשה לך פסל וכל מסכה. הם כוחות הצל והרוע של העולם ושל עצמו. הוא הקורבן והוא המקריב.

יש בפגרי החיות שבציוריו כאלה שבגפיהם התלויות לצדדים, כזרועותיו של הצלוב, הם מייצגים דימוי של ישו הצלוב הפצוע התלוי בכנסיות. ייצוג זה משקף את מעמדו הדואלי של הצייר – הן כנצל וכן כצולב. הוא הסדיסט, והוא המזוכיסט. הנטייה האובססיבית העצומה לצייר פגרים מתים, ותהליך היצירה עצמו, הם בבחינת אקט אלים, אבל יש בהם גם משום חניטה אנטי-פובית, כעין פעולה טקסית אנטי-פובית.

ריטואל פוסט-טראומטי, שהוא גם ריטואל של כפרה על האלימות כלפיהם. הפגרים מצוירים בין שתי מלחמות העולם, כייצוג מורכב ליהדות הצלובה. הקורבן שהיה ועודנו במאה ה-20.

ב.

אני סבורה שהצבת האיקונין של ישו הצלוב המיוסר הפצוע בכל הכנסיות אפשרה לקהל הרחב בכל הדורות היקסמות מקודשת ממיתוס הסבל וההשפלה, שבו הצופה מזדהה עם הצולב ועם הנצל, ושותף להתרחשות האינטר-סובייקטיבית בין הצופה לנצפה – כהיקסמות היפנוטית כפייתית לנוכח הרוע הארכיטיפי. צליבת ישו שימשה בנצרות ליצירת מיתוס של משמעות הרוע הגואל, בהפיכת אכזריות ההתעללות והסבל הסאדו-מזוכיסטי של ישו למעשה של קורבן גואל לאנושות, שהרי על ידי צליבתו, אומר המיתוס הנוצרי, ישו גאל את האנושות מחטאיה. הקורבן הגואל הוא למעשה השעיר לעזאזל של חטאי האנושות. במהלך ההיסטוריה, היהודי הוא שנעשה הצלוב – השעיר לעזאזל של חטאי האנושות.

תובנות אלה ביחס להיקסמות מהאיקונין של ישו הצלוב ניתנות להחלה על ההיקסמות מציורי הפגרים הצלובים של סוטין, לאור תפיסתם כשעיר לעזאזל וכקורבן הגואל אותנו מהאלימות ומהקורבנות שלנו כבני אדם ושל אחרים ומהפחד מפניהם.

ג.

מעניינים בהקשר זה דבריו של הפסיכולוג היונגיאני אריך נוימן על הרוע וההיקסמות ממנו, בעקבות מלחמת העולם השנייה. נוימן מזהיר כי צד החושך פרץ אל התודעה המערבית החל מהמאה ה-19:

בשום תקופה בתולדות האנושות לא עלה צד החושך ועמד במרכז ההתעניינות במידה כזאת. האדם החולה, הפסיכופת והמטורף, המנוון והנכה, הזקוק לסעד, האי-נורמלי והפושע, מעוררים את רגשי השתתפותו של האדם בן זמננו [...] גם מוסדות המדינה מתחילים לדאוג לגורלם של הללו. וזאת מתוך התלהבות מוקסמת הנראית כמעט פרוורטית כשמשווים אותה לחוסר העניין באדם הנורמלי ובמצוקתו. בהתאם למצב הכללי, פורץ המכוער, הדיסוננטי והרע גם אל תוך האמנות [...] כיום שופע יסוד זה איזה קסם עמוק, נורא ומסוכן. קסם זה שקוסם צד החושך לאדם בן זמננו "רוצה" ממנו משהו, ובשום פנים אסור להתעלם ממנו או לבטלו. בחשכתו צפונה סכנה. (נוימן [1948] 1963, עמ' 67)

היחיד [...] משמש אפוא כעין מזקק אלכימי המתיך את יסודות הקולקטיב ויוצר בהם סינתיזה חדשה, המוצאת אחר כך לקולקטיב [...] צלו של היחיד קשור תמיד בצלה של הקבוצה, וכשהוא מעכל את הרע שבו, מתעכל גם משהו מן הרוע שבקולקטיב. (שם, עמ' 103)

בהתאם לדברי נוימן, אפשר לומר אף על האמן כי הוא מבטא את ההתמודדות עם הרוע והחרדה מפניו כמי שמעכל את הרע שבו, וכך מתעכל גם משהו מן הרוע שבקולקטיב. בהמשך מתמקד נוימן בקבלת הרע. הוא כותב לקארל יונג בשנת 1957:

הרע איננו חטא, אלא חלק של העולם שיש להתנסות בו. יש להתנסות בחשכת התהום, אין כאן "לשחק את הטוב ולהסתיר את הרע", אלא יראת כבוד לפני הנומינזיות של האלוהות שבה אנחנו כלולים. יש כאן ידיעה שאין צדק ואין שופט, כי ממדי עינו של האלוהים הינה מעבר, וגדולה מכל אלה. (נוימן, 1988, עמ' 170)

ד.

אפשר לראות הקבלה בין החוויה הנוראה שחווינו סוטיין הנער הצופה באווז המוקרב-נשחט אצל הקצב לבין חווייתו הקיומית שבה אביו מכה אותו באכזריות רק משום שרצה לצייר ולממש את עצמיותו. מתוך הזיקה המשתקפת בין שני אירועים אלה בחייו, עולה דמותו של אביו כאדם שאלימותו שימשה לו לצורכי סירוס-הקרבת בנו. אפשר לראות את הדיאדה של תוקפן-קורבן שהתקיימה בין סוטיין לאביו כדיאדה שהועברה אל החיות המוקרבות-נשחטות ומצוירות, כשהוא הקורבן והתוקפן כאחד.

אשר על כן, ציוריו אלה של סוטין אינם חפים גם מהזדהות עם הצער ועם הסבל של הקורבן ומחמלה כלפיו, כייצוג של החמלה כלפי הסבל האנושי. על הציור "תרנגולת שחוטה" אמר סטיבן בראון, אוצר תערוכת ציוריו של סוטין בניו יורק ב-2018:

גוף הציפור המעונה הוא מטאפורה לטרגדיה הפרטית של סוטין, ובתוך כך גם לזו של המאה ה-20.

הדימויים המופיעים ברשימה זו מקורם בתערוכה "נפש עירומה", ציורי חיים סוטין, 2019-2020, משכן לאמנות עין חרוד, ברשותם של עורכי התערוכה.

מקורות

נוימן, א' ([1948] 1963). **פסיכולוגיית המעמקים ומוסר חדש**. תרגום שמעון זנדבנק. ירושלים ותל-אביב: שוקן.

נוימן, מ' (1988). היחסים בין קרל גוסטב יונג ואריך נוימן על פי ההתכתבות שביניהם. **שיחות**, 2(3), 157-172.

סדיקובה, ס' (2019). **מחשבות על סוטין**. בתוך: שפירא י'. **נפש עירומה – חיים סוטין והאמנות הישראלית**. עין חרוד: משכן לאמנות בעין חרוד.